

**Інтелекція як носій національної ідеї і культури.
Історіографічні і джерелознавчі проблеми**

В.М. Даниленко

АКАДЕМІЧНА НАУКА ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз тенденцій світового розвитку свідчить, що світ, безумовно, глобалізується. Особливо виразною і чітко окресленою нині є «регіональна» глобалізація, епіцентрами якої є євро-атлантичний, японо-китайський та російський сектори. Україна тривалий час знаходилася в зоні російських впливів, передусім державно-силових, в результаті чого українська культура втратила ряд ознак ідентичності, на час здобуття незалежності виявилася структурно неповною. Формування націй та національних держав у так званому «розвинутому західному світі» було досягнуто у відповідний час у рамках глобального переходу аграрного суспільства до суспільства індустріального, а Україні доводиться реалізовувати цей проект із великим запізненням і вже в епоху глобалізації.

Для повноцінного і самодостатнього входження України в світовий культурний простір потрібно, з одного боку, досягти повноти структури національної культури, а, з другого, – не ізолюватись, не втратити можливостей «відкритості світу» і використання в національних інтересах набутих світової цивілізації. Як цього досягти? Вихід, напевно, у тому, щоб збалансувати в Україні впливи євро-атлантичні з російськими, зробити їх паритетно-конкурентними, але гармонійними. Це не короткочасний, а довготривалий процес. І в нас ще є час, щоб зробити вибір: або стати повноцінною національною державою і спільнотою, використавши можливості і досягнення тих, хто відповідний етап розвитку вже пройшов, або залишитися в сучасному аморфному стані, так до кінця і не конституювавшись у самостійну одиницю, розчинитися у «російському морі», а згодом у вселенському потоці світової цивілізації.

Важливу роль у становленні незалежної України, розвитку суспільства відіграє наука, передусім академічна. Досягнення теоретичної, або як її ще називають фундаментальної науки, завжди оцінювались як суспільне багатство найвищого рівня.

Українська академічна наука має давні традиції. Важливими віхами у становленні науки України були діяльність Києво-Могилянської академії, університетів Києва, Харкова, Львова, Одеси, створення Наукового Товариства ім.Т.Шевченка (НТШ) у Львові та Українського наукового товариства в Києві. Етапною подією стало відкриття Української Академії наук в листопаді 1918 р.

Створення Академії наук в Україні стало можливим в атмосфері національно-культурного відродження, що панувало в країні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть завдяки подвижницькій діяльності багатьох вітчизняних діячів науки та культури. Із заснуванням Академії здійснилася давня мрія української інтелігенції про створення в Україні вищої наукової установи, яка була б спроможна організувати науково-дослідницьку діяльність людей науки і поставити її досягнення на службу народові.

За минулий історичний період змінилося наше бачення світу й людини, змінилися інтереси науки і пріоритети, методи й техніка наукової праці, не кажучи вже про проблематику і результати наукових досліджень. Змінився також і образ науковця. Дослідник перестав бути рідкісною, інколи чудацькою фігурою суспільного життя, він перетворився на представника численної соціально-професійної групи науковців. Наукові дослідження значною мірою, особливо в Європі, перемістилися з університетських кафедр до спеціалізованих наукових інституцій, які створювали в тих чи інших країнах одну або декілька академій наук. Еволюція форм і механізмів функціонування європейських академій свідчить про те, що вона історично здійснювалася від традиційної форми корпорації науковців, коли наука була слабодиференційованою і дослідники збиралися разом для обговорення результатів власних досліджень, через їхню корпорацію, що намагається сумісно реалізувати дослідницькі проекти і програми, до академії, яка, зберігаючи ознаки корпорації вчених, складається з мережі різноманітних наукових установ.

З часу створення Академії наук в Україні академічна наука є предметом вивчення і дослідження, все повнішого і глибшого. Сьогодні ми можемо говорити про великий масив літератури, присвячений історії академічної науки – це узагальнювальні праці, індивідуальні монографії, збірники документів і матеріалів, видання довідкового характеру. Вони висвітлюють досягнення Академії за певний історичний період її існування, видавничу діяльність, наукові зв'язки,

.....
підготовку наукових кадрів, зростання матеріально-технічної бази, знайомлять з її структурою, діяльністю окремих наукових установ, персональним складом Академії, життям і творчістю багатьох науковців України.

Якісно новий етап у дослідженні історії Академії наук України розпочався в кінці 80-х років у контексті важливих суспільно-політичних перетворень, коли науковці врешті-решт отримали можливість доступу до документальних джерел і вироблення на їх основі нових, справді наукових концептуальних підходів до висвітлення історичного процесу.

Протягом 1988–1992 років Президія і установи Академії наук вжили низку заходів, спрямованих на ліквідацію «білих плям» в історії Академії, відновлення історичної справедливості щодо багатьох репресованих і необґрунтовано виключених з Академії або ж несправедливо забутих дослідників – жертв політичних репресій в тоталітарній державі. Тоді ж науковці Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім.Г.М.Доброва, Інституту української археографії, Інституту історії України, Центральної наукової бібліотеки ім.В.І.Вернадського АН України розпочали активну роботу щодо виявлення та публікації документів і матеріалів з колишніх спецхранів, а також багатой наукової спадщини видатних науковців. У результаті науково-документальна база історії Національної академії наук за останні 15–17 років зростає приблизно в 3–4 рази. При підготовці документальних видань використовувалися архівні, археографічні та бібліографічні методи реконструкції наукової спадщини Академії, встановлення персонального складу вчених, де плідно поєдналися здобутки архівістів та бібліографів у спробі реконструкції архівного фонду ВУАН, а також бібліографічної редакційно-видавничої спадщини, що засвідчувала в публікаціях наукових розробок пріоритети української науки та її міжнародний рівень. Під час підготовки цих видань використовувалися й документи центральних державних архівів, зокрема фонди Наркомату освіти ЦДАВО, Ради народних комісарів, ЦК КП(б)У у ЦДАГО, ЦДІАК, ЦДІАЛ (особові архівні фонди деяких українських науковців та державних діячів тощо), ЦДАКФФД та ін.

На новій джерельній базі виникли й нові фундаментальні колективні монографії з історії Української академії наук. Особливо варто відзначити «Історію Академії наук України. 1918–1993» (К., 1994), підготовлену в Інституті історії та «Історію Національної Академії наук України в суспільно-політичному контексті. 1918–1998» (К., 2000), яку написали С. Кульчицький, Ю. Павленко, С. Руда, Ю. Храмов. Остання відзначається найбільш повним викладом і новітніми оцінками подій і фактів академічного життя, великою кількістю нових, забутих чи замовчуваних раніше імен. У монографії вперше вміщено хроніку діяльності Академії, яка поряд із загальноакадемічними фактами містить багато виключно наукових результатів, персональні склади провідних наукових шкіл. На сьогодні – це найбільш презентативне видання з історії Академії наук України.

Наукова, об'єктивна історія Академії наук України – результат пошуку багатьох дослідників. Широка панорама академічного життя, висвітлення місця й ролі академічної науки, Академії наук, провідних її науковців і творчих колективів були б далеко не повними без вагомого внеску у вивчення і дослідження теми таких науковців як Г. Добров, В. Онопрієнко, Б. Малицький, Л. Матвеева, Ю. Храмов, Л. Кістерська, І. Усенко, Г. Костюк, Т. Щербань, Е. Циганкова, В. Шмельов, Т. Руда, Ю. Павленко, С. Кульчицький, В. Терлецький, В. Стогній, В. Тонкаль, А. Шпак, В. Мачулін, О. Янковський, В. Чишко та інші. Їхні праці, написані з новітніх методологічних позицій, переважно в модерністському стилі, який цілком відповідає сучасній суспільній ситуації всередині України, вимагає формувати інтелектуальні конструкції, призначені підтримувати ідею націотворення.

У цей час в Україні дослідникам стали доступні й історичні праці з еміграції, присвячені українській науці, як, наприклад, дослідження Н. Полонської-Василенко «Українська академія наук. Нарис історії». У радянські часи не тільки використання такої літератури в працях істориків, але й навіть зберігання її у приватній бібліотеці підпадало під дію ст.181 – «поширення літератури, що має наклепницький зміст на радянський устрій». За цією статтею передбачалося покарання на термін від одного до трьох років ув'язнення. Поява нових праць програмувала плюралізм думок, подолання провінціалізму та ізоляції.

Нині науковий пошук продовжується, історія Академії наук збагачується. Відбуваються й інституційні зміни. В Україні виникають нові наукові осередки, які перебувають поза організаційним полем офіційної науки, як-от: Товариство дослідників Центрально-Східної Європи, Українське біографічне товариство, Наукове товариство імені Петра Могили в Києві, Інститут історичних досліджень у Львівському університеті, часописи «Критика», «Український гуманітарний огляд» та інші. Вони урізноманітнюють загальну картину й закладають базу для більшого плюралізму в

дослідженнях. Нині на часі нові наукові розвідки і фундаментальні праці, збірники документів і матеріалів з історії Академії наук України.

Сьогодні, на наш погляд, необхідно врахувати два важливі моменти. Перше: документально-історична база історії академічної науки може і повинна бути розширена, можливо, навіть за рахунок порушення прийнятих в радянські часи і усталених донині форм і методів комплектування архівних фондів. Нині залишається актуальною потреба залучення широкого кола джерел, які протягом тривалого часу були невиправдано закриті для дослідників, зокрема архівів Служби безпеки України, міністерства внутрішніх справ України. Численні інформаційно-аналітичні зведення, доповідні записки центральних і місцевих органів радянських спецслужб несуть важливу інформацію про процеси, що відбувалися в науковому, культурно-освітньому середовищі, подають характеристики на окремих вчених, освітян. Архівно-слідчі справи не лише відтворюють біографічні відомості окремих науковців, діячів освіти, культури, розкривають долю тисяч наших співвітчизників, що потрапили в жорна репресій, а й через призму окремої особистості показують ті зміни, що відбувалися в сфері науки, в суспільній свідомості. Друге: нам необхідно подолати герметичність значної частини нашого історіографічного простору у тому числі і шляхом масового перенесення інформації з паперових на електронні носії, поступового входження нашої історіографії у ширший, ніж теперішній, поняттєвий та інформаційний простір. При цьому треба зважати на фактичний матеріальний занепад наукових інституцій і тотальну залежність їх від держави, майже повну відсутність менеджменту науки, фахову ізоляваність науковців один від одного.

В одному із своїх виступів академік О. Онищенко, директор Всеукраїнської наукової бібліотеки ім.В.Вернадського, справедливо відзначав, що нині деякі колосальні за обсягом і цінні за змістом масиви документальної інформації, зокрема, з огляду на відомчий характер архівних документів, ще недостатньо актуалізовані, не передбачені спеціальні засади їх збереження для майбутніх поколінь. Серед них – документальна спадщина української науки, сконцентрована у системі установ НАН України та інших відомчих наукових установах і закладах. Враховуючи розпорошеність джерельної бази як української науки – НАН України, так і за її межами, зокрема в системі різних відомств, що мали свої наукові інституції прикладного профілю, а також систему державних наукових інституцій та науково-прикладних установ, що тією чи іншою мірою проводили наукові дослідження – необхідно порушувати питання про створення корпоративних інформаційних систем електронних ресурсів української науки. Це робота, яку треба робити вже зараз.

Взагалі проблема електронної інформації для сучасної української науки – це проблема із проблем, це не тільки умова збереження історичного минулого, це корінна передумова перебудови академічної науки і її успішного подальшого розвитку.

Сьогодні над національною академією наук здійснюють фактично насильство щодо її реформування. Правда, є структури закостенілі, консервативні. Реформувати є що. Але! Яка мета реформи Національної академії наук? Уряд твердив і твердить: *«наблизити її до промисловості і освіти»*. Питається: до якої промисловості? Приватизованого сектору, який працює за принципом, який був би не зрозумілим і для К. Маркса, а саме: «товар – гроші – офшор», чи державного, який практично «лежить» і чекає своїх «прихвизаторів»? Під яку структуру економіки? Під які пріоритети? Під яку модель? Під яку стратегію? Багатоукладна економіка в Україні тільки формується, а її структура ще не виразна. Кажуть: наука працює неефективно. Наука – це ще питання, а от псевдоринкова економіка – так. Адже всього 15% (!) підприємств України впроваджують сьогодні інновації. За деякими експертними оцінками через недовикористання сучасних досягнень науки й технологій у виробництві Україна загалом щорічно втрачає до 10 мільярдів доларів США. Функція науки в нашому суспільстві сьогодні суто декоративна, соціокультурна. Практика залишається несприйнятливою до наукових досягнень. Україна сьогодні посідає останнє місце в Європі за індексом конкурентоспроможності зростання. То працює неефективно наука чи економіка? І що потрібно реформувати передовсім? І коли ж розпочнеться перехід України на інноваційну модель розвитку економіки? Наука поки що нікому фактично не потрібна (хіба що її матеріально-технічна база є об'єктом комерційної уваги окремих спритних псев науковців).

Все це, звичайно, не означає, що академічна наука не повинна реформуватися. Обов'язково повинна. Українська академія наук завжди розвивалась інтенсивним шляхом і переважно за рахунок військово-промислового комплексу. Нині вона має переорієнтуватися на невійськовий науковий продукт, розвиваючись інтенсивним шляхом, знайти своє місце в міжнародному поділі праці. Отже, реформи неминучі. Тільки у який спосіб і в якому напрямку? В ізоляції від світового наукового

.....
процесу, від міжнародних технологічних потоків неможливі розвиток української науки, ні її глибоке осмислення, ні вивчення чи дослідження. За даними наукознавців, зараз у світі виходить 20–30 тис. журналів, що друкують за рік декілька мільйонів статей. Можна елементарно загубитися в цьому інформаційному потоці, а можна почувати себе досить вільно, використовуючи електронні системи пошуку, що і є повсякденністю для західного дослідника. В Україні ж вільного доступу до електронних журналів немає. А якщо є, то дуже обмежений. Українські дослідники майже не користуються електронними пошуковими системами наукової літератури, а деякі навіть не знають про них.

Правда, Центральна наукова бібліотека ім.Вернадського в Києві має повний електронний каталог. Інститутські бібліотеки Академії електронних каталогів не мають. Як пише в «Дзеркалі тижня» (№17, 7–13 травня 2005 р.) доктор біологічних наук Олександр Демченко, «ситуація абсурдна навіть для Азії і Африки, не те що для Європи». Тому потрібна цілісна програма негайних заходів на національному рівні, потрібна державна програма стимулювання публікацій за кордоном, потрібно налагодити розповсюдження всієї української наукової продукції та інформації в електронній формі, особливо журнальної, політематичних збірників наукових робіт і матеріалів конференцій, дисертаційних досліджень.

Розміщення таких матеріалів в Інтернеті – запорука не тільки розвитку української науки, а й її популяризації у власній країні та світі, поглибленого вивчення та дослідження історії. Українській науці справді є чим і ким пишатися. Проте імена українських науковців у світовій літературі згадуються все рідше і рідше, адже ніде в Інтернеті не знайти оригінальних праць наших корифеїв. Тим часом у світі виростили вже цілі інтернетівські покоління, нові покоління науковців, які вважають, що те, чого немає в Інтернеті, немає ніде, не існує в природі.

Наприклад, в Інтернеті популярних і важливих праць подвижника історії науки професора Василя Шендеровського вдалося знайти всього дві: про відомого біолога Бориса Балінського і про Івана Пулюя. Але не на академічному сайті, а на сайтах газет. Все. Більше нічого. Можливо, погано шукали. Але немає і багатьох публікацій з історії науки і техніки названих раніше авторів. Виявилось також, що не має своєї веб-сторінки навіть Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім.Г.М. Доброва НАН України.

Інформаційна сфера – одна із проблемних сучасної української науки, її історії. Тому заслуговує на всіляку підтримку ідея про створення Національної бази даних про українську науку з потужною пошуковою системою. Це допоможе врятувати від повної інформаційної загибелі класичні праці видатних українських науковців і задіяти в інформаційний потік усе надруковане останнім часом дослідниками.

У цьому контексті реально актуалізується навчальний курс «Історія Європи: освітній та науковий простір», пропонується деякими науковцями для вищих навчальних закладів. Курс, безперечно, потрібний, він має всебічно розкрити процес формування освітньої та наукової систем Європи відповідно до національних потреб і особливостей кожної європейської країни з урахуванням історичних реалій, відобразити історичну єдність українського та європейського науково-освітнього простору.

Подолання дефіциту інформації з історії науки шляхом прискореного наповнення відповідними матеріалами Інтернету стане в практичній нагоді і студентам, і викладачам, і просвітницьким організаціям, установам, і популяризаторам-ентузіастам. Водночас, це сприятиме розширенню джерельної бази для подальшого вивчення історії української науки як складової європейської і світової.

В.П. Турівний

ІДЕОЛОГІЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ – ОБ’ЄКТ ПОЛІТИЧНОЇ ТУРБОТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Роки суверенізації України стали часом політичного й культурно-особистісного випробування національної інтелігенції. Завдяки їй зростає духовний потенціал суспільства, долається відчуженість людей від влади, виробляються правила їх політичної поведінки, переглядаються ціннісні установки, підтримуються високі сподівання співвітчизників. Однак в тому, що український народ для росту свого добробуту ефективно не скористався Незалежністю, а нині слабко, невміло підпорядковує нову владу державотворчому поступу, є і її провина. Наші громадяни не позбулися соціально-політичних ілюзій і міфів, про що засвідчило легке засвоєння навіювань «помаранчевої революції» 2004-2005 рр.